Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-413-3
9 786255 764133
iz.com.tr
/izyayincilik
1458

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1452
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-413-3
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

EBÜ'L-FAZL İBNÜ'S-SIDDÎK (ö. 1413/1993)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortamı

Hadis, fıkıh ve usûl-i fıkıh âlimi olarak tanıtımı yapılan Ebû'l-Fazl Abdullāh b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (أبو الفضل ابن الصدّيق الغماري), 1328/1910'da Fas'ın kuzeyindeki Tanca'da doğdu. Ebû'l-Mecd, Ebû Sâlim ve Ebû's-Senâ künyeleriyle; babası ve annesi tarafından Hz. Hasan'ın ve onun torunlarından olduğu kanısıyla Hasenî; Mağrib'de İdrîsî sülâlesini kuran I. İdrîs'in soyundan geldiği için İdrîsî, ayrıca Mağribî, Tancî ve Eserî nisbeleriyle de anılır. Annesi sûfî müfessir İbn Acîbe'nin torunu olan İbnü's-Sıddîk, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra Karaviyyîn'e giderek oradaki âlimlerden istifade etti. Sıddîkıyye Zâviyesi'nin şeyhi olan babası Seyyid Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî'den Şâzeliyye mezhebinin Derkâviyye fırkasından icazet aldı ve okuttuğu dersleri takip etti.

Bu sırada *Teşyîdu'l-mebânî li-tavżîḥi mâ ḥavethu'l-muḳaddimetu'l-Âcurrûmiyye mine'l-ḥaḳāʾiḳ ve'l-meʿânî* adlı ilk eserini kaleme aldı ve Şevkânî'nin (ö.1250/1834) *İrşâdu'l-fuḥûl*'ünü ihtisar etmeye başladı. 1930'da Ezher Üniversitesi'ne kaydoldu. Ülkesinde iyi bir tahsil gördüğü için İslâmî ilimlerde yetkinliğini gösteren icâzetler aldı ve Ezher öğrencilerine, özellikle de İslâmî ilimlerde doktora yapan öğrencilere ders verdi. Mısırlı âlimlerin takdirini kazandı; gazetelerde makaleler ve fetvalar yayımladı.

Başta Şazeliyye tarikatının mürşidlerinden olan babası ve hadis âlimi ve fakih olan ağabeyi Ebû'l-Feyz İbnü's-Sıddîk (1902-1960) olmak üzere bağımsız Libya Devleti'nin ilk kralı ve Senûsî şeyhi İdrîs es-Senûsî (1950-1969), Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (1849-1932), Mısır Başmüftüsü Muhammed Bahît (1854-1935), Mâlikî fakihi ve Ezher yöneticilerinden Muham-

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

med Haseneyn Mahlûf el-Adevî (ö.1354/1936), Zâhid Kevserî (1879-1952), Muhammed Abdülhay el-Kettânî (1886-1962) gibi âlimlerden ders aldı. Silsilesi, Nakşibendiyye mezhebinin Hâlidiyye fırkasının kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö.1242/1827) ulaşan ve İhvân-ı Müslimîn'in Suriye kolu ile yakın iş birliği yapan Şeyh Muhammed Hâmid el-Hamevî (ö.1389/1969), Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997), Muhammed Yâsîn el-Fâdânî (1916-1990), Muhaddis Muhammed Avvâme (d.1940) gibi âlimlere de hocalık yaptı.

İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının kurucusu Hasan el-Bennâ (1906-1949) ve babasıyla yakından görüştüğü gibi İslâmî cemiyetlerde dersler ve konferanslar verdi. Zeyneb el-Gazzâlî (ö.1425/2005) gibi aktivistlerin davet etmesiyle bayanlara da özel ders ve konferanslar verdi. 1959-1969 yılları arasında Mısır hükümeti tarafından takibe alınarak defalarca hapsedilen İbnü's-Sıddîk 1413/1993'te Tanca'da vefat etti ve ailesine ait zâviyede babasının yakınına defnedildi.[2]

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

Basılan eserlerinin tümü öğrencisi Mahmûd Saîd b. Mumammed Memdûh tarafından *Mevsûatu'l-allâmeti'l-muhaddisi'l-mütefennin seyyidi'ş-şerif Abdillâh b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârîyyi'l-Hasenî* adıyla bir arada toplanıp basılmıştır. On dokuz ciltten meydana gelen eser, matbu ve mahtut halde olan tüm telif kitaplarını içermektedir.[3]

1. *Taḫrîcu eḥâdîṯi'l-Lümaʿ fî uṣûli'l-fıḳh*. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö.476/1083) eserindeki 118 rivayetin ele alındığı çalışmada rivayetlerin kaynakları zikredilmiş ve Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö.742/1341), Zehebî (ö.748/1348), Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî (ö.762/1360), Zeynüddin el-Irâkī (ö.806/1404), İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) gibi âlimlerin bu hadisler hakkındaki görüşleri belirtilmiştir. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî eseri *el-Lümaʿ* ile birlikte yayımlamıştır.

---

2 Ebû'l-Fazl Abdullah İbnü's-Sıddîk el-Gumârî, *Delâletu'l-Ḳurʾâni'l-mübîn ʿalâ enne'n-nebiyye efḍalu'l-ʿâlemîn*, haz. Ahmed b. Mansur, (Filistin: el-merkezu'l-vatanî, 1437/2016), 5-15; Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Tetimmetu'l-Aʿlâm li'z-Ziriklî (Vefeyat 1976-1995/1396-1415) ve yeliyhi el-Müstedrek el-evvel ve's-sanî, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1418/1998, 2/23-26; Mesut Yiğit, "Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve "el-İ'lâm" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/17, (2022), 198.

3 Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî, *Mevsûatu'l-allâmeti'l-muhaddisi'l-mütefennin seyyidi'ş-şerif Abdillâh b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârîyyi'l-Hasenî*, haz. Mahmûd Saîd b. Mumammed Memdûh, Kahire: Dâru's-Selâm, 2016.

2. *el-İbtihâc bi-taḫrîci eḥâdîṯi'l-Minhâc*. Kādî Beyzâvî'nin (ö.685/1286) fıkıh usulüne dair eseri *Minhâcu'l-vuṣûl fî maʿrifeti ʿilmi'l-uṣûl*'ünde kısaca verdiği 118 rivayetin senetleriyle ve tam metinleriyle birlikte zikredilip açıklandığı eseri Semîr Tâhâ el-Meczûb *Minhâcu'l-vuṣûl* ile birlikte neşretmiştir.

3. *İḳāmetu'l-burhân ʿalâ nüzûli ʿÎsâ fî âḫiri'z-zamân*. Eserde yirmi sekiz sahâbînin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği altmış bir hadise yer verilmiş, bu konuda farklı düşünenlerin görüşleri çürütülmeye çalışılmıştır. Müellifin *ʿAḳīdetu ehli'l-İslâm fî nüzûli ʿÎsâ ʿaleyhi's-selâm* adıyla basılan eseri muhtemelen aynı kitaptır.

4. *Fetḥu'l-muʿîn bi-naḳdi Kitâbi'l-Erbaʿîn*. Hâce Abdullah-ı Herevî'nin (ö.481/1089) Allah Teâlâ'nın isim, fiil ve sıfatlarıyla ilgili kırk hadisi bir araya getirdiği *Kitâbu'l-Erbaʿîn fî delâʾili't-tevḥîd*'ine reddiye olarak yazılmış olup Herevî'nin kitabını neşreden Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukayhî de *el-Fetḥu'l-mübîn ʿalâ naḳdi ʿAbdillâh b. Muḥammed eṣ-Ṣıddîḳ el-Ġumârî li-Kitâbi'l-Erbaʿîn* adlı çalışmasıyla İbnü's-Sıddîk'in görüşlerini tenkit etmiştir.

5. *el-Kenzü'ş-şemîn fî eḥâdîṯi'n-nebiyyi'l-emîn*. Müellif bu çalışmasını *el-Fetḥu'l-mübîn bi-şerḥi'l-Kenzi'ş-şemîn* adıyla şerh etmiştir.[4]

6. *Nihâyetu'l-âmâl fî ṣıḥḥati ve şerḥi ḥadîṯi ʿarżi'l-aʿmâl*. Resûl-i Ekrem'in hayatı gibi ölümünün de ümmeti için hayırlı olacağını, öldükten sonra ümmetinin iyi ve kötü amellerinin kendisine gösterileceğini belirten ve Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (ö.509/1115) *Firdevsu'l-aḫbâr*'ında yer alan bir hadis üzerinde yapılan çalışmadan ibarettir. Nâsıruddin el-Elbânî'nin (1914-1999) buna *Ġāyetu'l-âmâl fî beyâni żaʿfi ḥadîṯi ʿarżi'l-aʿmâl ve'r-red ʿale'l-Ġumârî fî taṣḥîḥihî bi-ṣaḥîḥi'l-maḳāl* adıyla reddiye yazdığı belirtilmektedir.[5]

7. *er-Resâʾilu'l-Ġumâriyye*. Müellifin *İrşâdu'l-câhili'l-ġavî ilâ vücûbi iʿtiḳādi enne Âdem nebî, Cüzʾ fîhi red ʿale'l-Elbânî ve Mürşidu'l-ḥâʾir li-beyâni vażʿi ḥadîṯi Câbir* adlı çalışmalarını ihtiva eden eser Kemâl Yûsuf el-Hût tarafından yayımlanmıştır.

8. *İʿlâmü'n-nebîl bi-cevâzi't-taḳbîl*. Bir soru üzerine kaleme alınan risâlede Hz. Peygamber'in hayatından örnekler verilerek el, yüz, alın, baş öpmenin bidʿat olmadığı anlatılmıştır.

---

4 Mehmet Emin Özafşar, "Günümüz Zâhirî-Selefî Çevrelerin Hadis Algısı ve Literalizm Sorunu", *Zâhirî ve Selefî Din Yorumu*, (İstanbul: Kuramer, 2019), 246-247. Özafşar bu çalışmasında Gumârî kardeşler ve M. Zahid el-Kevserî, Habiburrahman el-A'zamî (1901-1992), İsmail el-Ensari (Hicaz, 1921-1996), Mahmud Said Memduh (Mısır), Hasan b. Ali es-Sekkaf (1961-) ile polemikleri üzerinden selefî-zahirî diye nitelediği Elbânî'yi tabir caizse haşlamaktadır.

5 Ali Hasan Ali Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî, Keşfu'l-mütevârî min telbîsâti'l-Ġumârî ve reddu ʿudvânihî ʿalâ Ehli's-sünne, 1. Bsk., (Demmâm: Daru İbnu'l-Cevzî, 1410/1990), 78.

9. *İrġāmu'l-mübtedi'i'l-ġabî bi-cevâzi't-tevessül bi'n-nebî*. Elbânî'nin tevessül konusundaki görüşlerine reddiye olarak kaleme alınan ve Mağrib'de neşredilen bu risâleyi Hasan b. Ali es-Sekkâf, Abdülazîz b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî'nin yine Elbânî'ye reddiye olarak yazdığı *Beyânu nekṣi'n-nâkiṣ li'l-müteʿaddî bi-taʿrîfi'l-Ḥâriṣ* adlı çalışmasıyla birlikte yayımlamıştır.[6] Ali Hasan Ali Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî de Elbânî'yi savunmak üzere *Keşfu'l-mütevârî min telbîsâti'l-Ġumârî ve reddu ʿudvânihî ʿalâ Ehli's-sünne*'yi kaleme almıştır.[7]

10. *Bideʿu't-tefâsîr*. Zemahşerî'nin (ö.538/1144) el-Keşşâf'ı, M. Ferîd Vecdî'nin (1878-1954) *el-Muṣḥafu'l-müfesser*'i, Muhammed Abdüllatîf el-Hatîb'in *Evżaḥu't-tefâsîr*'i ve Ebû Zeyd ed-Demenhûrî'nin (ö.1359/1940?) Tefsîr'i[8] gibi eserlerde görülen "sapkınlıklar"a dair bir çalışmadır.

Ayrıca: Ḫavâṭır dîniyye; Ḳurretu'l-ʿayn bi-edilleti irsâli'n-nebî ile'ṣ-ṣeḳaleyn; Feżâʾilu'l-Ḳurʾân; el-İḥsân fî taʿaḳḳubi'l-İtḳān li's-Süyûtî gibi daha başka eserler de bulunmaktadır.[9]

İbnü's-Sıddîk ayrıca birçok kitabı tashih edip notlar ekleyerek yayımlamıştır. Ebû'ş-Şeyh'in (ö.369/979) *Aḫlâḳu'n-nebî*'si, Bedreddin eş-Şiblî'nin (ö.769/1367) *Âkâmu'l-mercân fî ġarâʾibi'l-aḫbâr ve aḥkâmi'l-cân*'ı, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö.795/1393) *el-İstiḫrâc li-aḥkâmi'l-ḫarâc*'ı, İbnu'l-Murtazâ'nın (ö.840/1437) Zeydî fıkhına dair el-Baḥrü'z-zeḫḫâr'ı, Hattâbî'nin (ö.388/998) *Beyânu iʿcâzi'l-Ḳurʾân*'ı, Şemseddin es-Sehâvî'nin (ö.902/1497) *el-Maḳāsıdu'l-ḥasene*'si, Süyûtî'nin (ö.911/1505) *el-Ḥabâʾik fî aḫbâri'l-melâʾik*'i ve *Müsnedu Ebî Bekri's-Ṣıddîḳ*'ı, Ebû'l-Hasan İbn Arrâk'ın (ö.963/1556) *Tenzîhü'ş-şerîʿa*'sı, el-Emîru'l-kebîr es-Sünbâvî'nin (ö.1232/1817) Mâlikî fıkhına dair *el-İklîl şerḥu Muḫtaṣarı Ḫalîl*'i, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (ö.386/996) Mâlikî fıkhına dair *er-Risâle*'si üzerine Ebû'l-Feyz İbnü's-Sıd-

6 Ayrıca bkz. Hasan b. Ali es-Sekkâf, Tenâḳudâtu'l-Elbâni'l-vâdıḥât fîmâ vaḳaʿa lehû fî taṣḥîḥi'l-eḥâdîṯ ve tadʿîfihâ min aḫṭâʾ ve ġalaṭât, 4. Bsk., 1428/2007.

7 Demmâm: Daru İbnu'l-Cevzî, 1410/1990..

8 Muhammed Ebû Zeyd ed-Demenhûrî mukaddimesinde tefsirindeki metodunun Kur'ân'ı yine kendisinden anlamak olduğunu söyleyerek Kur'ân'ın harici bilgilere ihtiyaç duymadığını savunmuştur. Ebû Zeyd, Ehl-i Kur'ân ekolündeki bazı kişilerden farklı olarak Kur'ân'ın tatbikî olduğu için amelî sünnetin -önemine dikkat çekmekte ve bu doğrultuda Resûl'ün vazifesinin, Kitab'ı tebliğ etmek ve amel ederek insanları hidayete sevk etmek olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda onun, "Kur'ân'ı anlamada harici bilgilere gerek yoktur" derken hadisleri kastettiği anlaşılmaktadır. Sevim Gelgec, "İbn Teymiyye Ekseninde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesine Dair Bazı Mülahazalar." *darulfunun ilahiyat* 32, 2 (2021), 24-25.

9 İbnü's-Sıddîk'ın bütün eserleri için bkz. Faruk Hemâde, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkıd*, 1. Bsk., (Dımaşk: Daru'l-kalem, 1427/2006), 33-46. Ayrıca bkz. Mahmûd Saîd b. Mumammed Memdûh, *Mevsûatu'l-allâmeti'l-muhaddisi'l-mütefennin seyyidî eş-Şerif Abdullah b.Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî el-Hasenî*, 2. Bsk., (Kahire: Dâru's-Selâm, 1438/2016), 1/101-112.

dîk'ın kaleme aldığı *Mesâlikü'd-delâle ʿalâ metn (mesâʾil)i'r-Risâle*'si onun bu çalışmalarından bazılarıdır.[10]

Hakkındaki Çalışmalar: İbnü's-Sıddîk hakkında DİA maddesi dışında Türkçe yazılmış[11] herhangi bir çalışma tespit edemedik.[12]

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Bir muhaddis ve aynı zamanda sûfî olan İbnü's-Sıddîk'ın da Işıkçılar ile Ahbâşîler denilen yeni dinî akımlarda fazlasıyla görüldüğü üzere hakikate tekel koyarak son derece dışlayıcı bir söyleme sahip olduğu görülmektedir. Bunun doğal sonucu ötekileştirme olmaktadır. Elbette şiddet sadece top tüfekle olmaz kelimeler dünyasından da bunların yerini alan saldırı ve bastırma unsurları bulunmaktadır.[13] İbnü's-Sıddîk'in eserlerinde muhalif olduğu zevata bu şiddeti fazlasıyla kullandığı görülmektedir.

Bu bağlamda icma ile sabittir ki dua ve Kur'an tilaveti ölüye fayda verir, diyen İbnü's-Sıddîk'a göre eğer ölüye faydası olmayacak ve sevabı ona ulaşmayacaksa duadan ibaret olan cenaze namazının faydası nedir? Oysa cenaze namazı, ölüye kabrinde fayda verecek olan bir dua, istiğfar ve şefaatten ibarettir. Bizzat cenaze namazı sevabının ölüye ulaşacağı ölü için yapılan dua, istiğfar vb. ameller kesin bir delil olduğuna göre Kur'an okumanın sevabının ölüye ulaşacağı ve ona fayda vereceği de açık olmaktadır. Bunların evde veya kabri başında yapılması arasında ise fark yoktur. Beri taraftan gençlerin, teravih namazı konusunda, ilmiyle amil âlim ve müçtehit imamların görüşlerine uyması gerekir. Zira onlar dinî konularda uzman kişilerdir. Bu noktada İbnü's-Sıddîk'in gençlere tavsiyesi şudur: Âlim olduğunu iddia eden ve kendilerini âlim diye dayatan heva ehline uymaktan sakının. Onlar, meydan kendi şaz görüşlerine kalsın diye mezheplere uymanın sapıklık olduğunu savunarak, sizi müçtehit imamların görüşlerini terk

10 M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Fazl", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2000), 21/206-207.

11 Burada Tasavvuf Anabilim Dalı'ndan Mesut Yiğit'in efsanevî/menkıbevî düzlemde hayatını ve İ'lâm adlı eseri bağlamında tasavvufî düşüncesini işlediği makalesini hariç tutmalıdır. Bkz. "Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve "el-İ'lâm" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi", 199.

12 Arab âleminde hakkında müstakil bir çalışma yapılmıştır. Bkz. Faruk Hemâde, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkid* (عبد الله بن صديق الغماري الحافظ الناقد), 1. Bsk., Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1427/2006.

13 Krş. Mustafa Akman, *Hilmi Işık ve Işıkçılık -Mezhepler Tarihi Açısından Bir Zihniyet Analizi-*, (Ankara Okulu Yayınları, 2025), 298-299.

etmeye çağırıyorlar. Hâlbuki Allah ilim ehline ve ihtisas sahiplerine müracaat etmeyi emretmektedir.[14]

Îsâ'nın (a) diri olarak semaya yükseltildiği ve kıyametten önce yeryüzüne inmesi ile alâkalı hadisleri tevatür derecesinde[15] gören İbnü's-Sıddîk, Îsâ'nın (a) öldüğü iddiası vb. konularda dönemin el-Ezher Şeyhleriyle Kâdiyânîlerin görüşlerindeki paralelliğe dikkat çekmiştir.[16] Ona göre Mi'rac gecesinin, tövbeyle Allah'a yönelerek, namaz ve ilimle meşgul olarak, bu ilâhî yolculukta emredilenleri yaparak ve bildirilen hükümleri tatbik ederek ihya edilmesi gerekir. Bu ve benzeri münasebetlerle yapılan bir kutlamanın, insanların bu gibi günlere dair ihdas ettikleri bid'at ve hurafelerden uzak olması gerekir. Öte yandan çok sayıda âlim ve müçtehitten Berat gecesinde ibadet etmenin faziletli olduğu nakledilmiştir. Dolayısıyla bu gecenin faziletini reddeden âlimlerin sözlerine yapışarak Hz. Peygamber'in sünnetini bir kenara bırakmaya, Şâfiî gibi âlimlerin sözlerini dikkate almamaya hiç kimsenin hakkı yoktur. Bütün bunlarla kesinlik kazanmıştır ki selef âlimleri bu gecenin ihya edilmesi gerektiğinde ittifak etmişlerdir. İhtilaf ettikleri nokta ise bu ihyanın nasıl yapılacağıdır.[17]

Mustafa Sabri (1869-1954), İbnü's-Sıddîk'ın *İkâmetu'l-Burhân* adlı eserine atfen Mahmûd Şeltût'un (1893-1963) haklı olarak, Hz. Îsâ'nın ref'i konusunda aktarılan hadislerin bir kısmına ta'n eden bir kısmını ise âhâd haber cinsinden olduğu gerekçesiyle itikadî konularda delil olamayacağını ifade eden sözlerine karşı çıkarken bir zihin okuması yapmaktadır. Onun iddiasına göre böylesi hadisler hakkında bir şüphe tohumu atmaya çalışmak nedense, (kevnî-hissî) mucizeleri inkâr eden kişilerin sıradan bir alışkanlığı

14 Safvet Cevdet Ahmed, "Hz. Peygamber'in (S.A.S.) Terk Ettiği Meselelerin Örnekleri ve Bunların Açıklanması", çev. Hasan Özer, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 12, (2008), 228, 233, 236; Abdullah es-Sıddîk el-Ğumârî İtkanu's-sun'ati fi tahkiki mana el-bid'atı ve yelihi risaletu tavdihi'l-beyan li-vusuli sevabi'l-Kur'an'ı li'l-mevta, (Kahre: Mektebetu'l-Kahire, 1426/2005), 76-90.

15 Hâlbuki Hz. Îsâ'nın insan tabiatı çerçevesinde eceliyle öldüğü ve bu nedenle göğe kaldırılmadığı, kıyamet alameti olarak nüzulünün mümkün olmadığı, yanı sıra ilgi tutulan hadislerin âhâd olduğu izahtan varestedir. Mustafa Akman, "Kelâm Perspektifinden Kıyâmet Alâmetlerinin Mahiyeti", *İslâmi Araştırmalar*, 32/1, (2021), 202-205; Mustafa Akman, "Mehdî İnancı Özelinde İlmî Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/51, (2017), 1228-1229.

16 Bkz. "İkâmetu'l-burhân 'alâ nüzûli Îsâ fî ahiri'z-zamân", Memdûh, *Mevsûatu'l-allâmeti'l-muhaddisi'l-mütefennin seyyidî eş-Şerif Abdullah b.Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî el-Hasenî*,. 3/135-136; Süleyman Aydın, "Kur'ân Lügatı İlmi Açısından Hz. Îsâ'nın (a.s.) Ref'i ve Nüzûlü", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 5/9 (2015), 59, 62, 76.

17 Safvet, "Hz. Peygamber'in (S.A.S.) Terk Ettiği Meselelerin Örnekleri ve Bunların Açıklanması", 224, 226.

haline gelmiştir. Onların bu yaklaşımlarının temelinde o hadislerin gerçekten sahih olmaması değil, kendi zihin dünyalarını şekillendiren mucize ve gaybiyyât konularını inkâr hususunda kökleşmiş düşünceleri yatmaktadır.[18] Öte yandan İbnü's-Sıddîk, hadisle meşgul olan kimselerin talib, hüccet ve hâkim gibi lakaplarla tavsif edilmesini hatalı bulmuştur. Ona göre böylesi unvanları ancak hadisçilerin ıstılahlarına vakıf olmayan kimseler kullanmıştır. O, muhaddislerin unvanlarının bilinenin aksine müsnid, muhaddis, müfid, hafız ve emiru'l-mü'minin fi'l-hadis olduğunu söylemiştir.[19] Ayrıca hadis âlimlerinin indinde zayıf bir hadisi doğrulayan en önemli delil vakıaya uygun çıkmasıdır. İbnü's-Sıddîk'in bu tespiti isabetli değildir.[20] Zira bir vakıanın meydana çıkması ile bir sözün Resulullah'a isnadı arasında doğrudan bir orantı kurulamaz. Değilse yerinden kalkan meydana gelen durumları O'na nispet etme hadsizliğini sergiler ve böylece cerh-ta'dil'in bir anlamı kalmamış olur. Oysaki bakılacak olan sözün hem metin hem de senet olarak nispetinin sıhhati olmalıdır.

İbnü's-Sıddîk'a göre bazı kimseler suiniyetle yanlış yorumlar yapmışlardır. Bununla da insanları İslâm'dan ve Kur'an'dan soğutarak gayr-i Müslimlere hizmet etme hedefini gütmüşlerdir. Misalen bazı muasır zevât, "Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebûr'da da "Arz'a muhakkak benim salih kullarım varis olacaktır, diye yazmıştık" (Enbiya 21/105) âyetini, "Yeryüzünü, hangi dinden olursa olsun, hangi mezhepten gelirse gelsin ancak onu imar etmeye uygun olan kimselerin imar edeceği" şeklinde tefsir etmişlerdir. İbnü's-Sıddîk'a göre bu tevilden maksatları Batı sömürgeciliğini desteklemek ve "Kur'an onların dünyaya vâris olacağını haber veriyor" diye onlara karşı olabilecek mukavemeti kırmaktır.[21]

Teknolojiyi zamanın en iyi müfessiri olarak gören bir araştırmacı, "âyetleri, teknik cihazlar tefsir etmektedir" demektedir. Kitabına uzay araçlarının resimlerini koyan bu araştırmacı: "Aşağıda görülen iki "uzay aracı", Rahman 55/33. âyette geçen *sultan* kelimesini tefsir ediyor" der. İbnü's-Sıddîk ise böyle bir tefsirin âyeti tahrif manasına geleceğini ve insanı günaha düşüreceği-

18 İbrahim Bayram, "Mustafa Sabri Efendi'nin Mahmûd Şeltût'un Hz. Îsâ'nın Ref' ve Nüzûlü Hakkındaki Fetvasına Eleştirileri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (İMAD), I/1, (2014), 125.

19 Abdullah b. es-Sıddîk el-Ğumârî, "Muhaddislere Göre Hadis Ezberleyenlerin Unvanları", çev. Hüseyin Akyüz, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 9 (2018), 136.

20 Yiğit, "Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve "el-İ'lâm" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi", 212, 214

21 Ebu'l-Fazl Abdullāh es-Sıddîk el-Gumârî İbnü's-Sıddîk, Bide'u't-tefâsîr (ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîse, 1406/1986), 93; Hemâde, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkıd*, 19-24.

ni söyler. Ona göre âyeti bu şekilde tefsir eden müfessir, Arab dil kaidelerini bilmediği için "eğer gücünüz yeterse" ibaresinin tahaddî ve ta'cîz ifade ettiğini anlamamaktadır.[22] Ona göre Kur'ân'ın maksadından uzaklaşmamalı, mezhebî taassup ve siyasî hevesler gibi Kur'an'ın hedefine uymayan şeylerden uzak durmalıdır. Bu tür maksatlarla yapılan güncellemeler büyük bir hata ve kelâm-ı ilâhî ile oynamak demektir. Hatta tefsirin bid'atlerindendir.[23]

Zât ile tevessülü kabul edip istiâzeyi câiz görmeyen[24] İbnü's-Sıddîk'a göre Hz. Peygamber'in, cenaze defne hazırlanırken zikir yaptığına dair bir rivayet bulunmamaktadır. O, cenazeyle birlikte yürüdüğünde üzüntülü bir halde olurdu.[25] Hz. Peygamber'in doğum gününü kutlama hususu ise ne Hz. Peygamber ne sahabe ne de tabiin döneminde bulunmayan, sonradan ihdas edilmiş bir uygulama olduğu konusunda âlimler görüş birliği içindedirler. Mamafih ona göre Hz. Peygamber'in doğum gününü bireysel veya ailece kutlamak caizdir. Hatta bu kutlama müstehaptır. Bunların hilafına olanlara gelince, onlar bid'at-i seyyiedir ve dinde aslı da yoktur. Müslümanlara düşen bu bid'atlerden uzak durmak ve bu tür adetleri ortadan kaldırmaktır.[26]

Peygambere sihir yapıldığına inanan[27] İbnü's-Sıddîk'in bu inancında hatalı olduğunu belirtmek mümkündür. Zira onun âhâd rivayetler hatırına vahyin/taşıyıcısının böylesi bir müdahaleye maruz kalmaması gerektiği hassasiyetini kaybettiği anlaşılmaktadır.

İbnü's-Sıddîk'in, tasavvuf alanında yazdığı eserlerden birisi de *el-İ'lâm bi-enne't-tasavvufe min şerîati'l-İslâm*'dır (الإعلام بأن التصوف من شريعة الإسلام). Eser tasavvufa yöneltilen eleştirilere bir cevap mahiyetinde yazılmış, tasavvufun kaynağının İslâmî naslar olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. O, tartışma konusu olan veya muarızların eleştirdiği ihsan, murakabe, müşahede, fenâ, zâhir-bâtın, ilham, hakikat gibi tasavvufî kavramlara Kur'an'ın kaynaklık ettiği gibi asıllarının hadislerde de bulunduğunu açıklamıştır.[28] İbnü's-Sıd-

22 İbnü's-Sıddîk, *Bide'u't-tefâsîr*, 130.

23 Murat Kaya, "Âyetlerin Yorumunu Güncelleştirirken Düşülen Hatalar ve Bunun Arkaplanındaki Sebepler", *İslam ve Yorum II Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, 1. Bsk., (İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018), 359, 362, 365.

24 Ebu'l-Fadl Abdullah es-Sddîk el-Gumârî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, haz. İbrahim Ahmed Şıhate, (Kahire: el-Mektebetu'l-ezherye (el-Ceziyre), 2007), 14, 18, 48, 64; Zekeriya Güler, "Selefî Hareketin Tarihî Kökenleri ve Yöntem Problemi", *Marife*, 9/3, (2009), 53.

25 Safvet, "Hz. Peygamber'in (S.A.S.) Terk Ettiği Meselelerin Örnekleri ve Bunların Açıklanması", 226-228.

26 Safvet, "Hz. Peygamber'in (S.A.S.) Terk Ettiği Meselelerin Örnekleri ve Bunların Açıklanması", 222-223, 228.

27 İbnü's-Sıddîk, *Delâletu'l-Ḳurʾâni'l-mübîn ʿalâ enne'n-nebiyye efḍalu'l-ʿâlemîn*, 1437/2016), 166-167.

28 Yiğit, "Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve "el-İ'lâm" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi", 194.

dîk'in hedeflediği ana tema tasavvufun Kitap ve Sünnet merkezli olduğunu okuyucuya aktarabilmektir. Ona göre Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine hakikat ilminden lütfettiği sûfîleri, ancak nefislerine aldananlar inkâr edebilir. Onun bu retoriği bir yana bırakılarak bakıldığında bugün zımnında esasen zühd ve takvanın anlaşılması istenen tasavvufun, Müslümanlar arasında hakikaten zühd ve takva ritüeli olarak başladığı ve fakat zamanla özellikle çevre kültür ve felsefelerle etkileşim sonucu değişim-dönüşüme maruz kaldığı da fark edilecektir.

Buna göre tarihsel süreçte çeşitli aşamalardan (zühd, felsefî tasavvuf, tarikat vs.) geçen sûfîliğin, başta ontoloji (vahdeti vücut, sudûr nazariyesi, merâtib-i vücûd vs.), epistemoloji (keşf, ilham, rüya vs.), teoloji (Tanrı tasavvuru) ve değerler bütünü olmak üzere Eş'arîlik dâhil öteki kelâmî mezheplerden farklı bir algı-anlayışı bulunmaktadır. Bu itibarla tasavvuf ile Ehl-i sünnetin ve dolayısıyla Eş'arîliğin paradigmalarının temelde farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu nedenle mutasavvıfların geliştirdiği bu düşüncelerin aslında farklı kelâmî tez/teoriler olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bu açıdan tasavvufun da kabulleri, beklenti ve önerileriyle başlı başına (kendisine mahsus) müstakil kelâmî bir mezhep olduğu ve sûfî Eş'arîlerin tasavvuf ile Eş'arîliği mezcetmeden seçmeci biçimde ikisinin de açıklamalarını yan yana sahiplendikleri anlaşılmaktadır.[29] İbnü's-Sıddîk'ta gözüken de böylesi bir durum olsa gerektir.

İbnü's-Sıddîk, rivayetlerin evliya için hâsıl olan keşiflerin doğruluğuna şahitlik ettiğini belirtir. Bu makama ulaşmış bir mükaşefe ehlinin başka bir yerde olan bir kişi hakkında sanki yanındaymış gibi haber verebildiğini iddia eden İbnü's-Sıddîk, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de bu gibi olayların ehl-i salah için sıradanlaştığına dikkat çektiğini, yemeği ve suyu "Yüce Allah'ın izniyle" çoğaltma veya insanlar için gayb sayılan olaylardan haber verme gibi hadiselerin çokça meydana geldiğini aktardığını söyler.[30]

İlhâmın dinî hükümlerde delil olup olamayacağını da tartışan İbnü's-Sıddîk, en sonunda âlimlerin çoğunluğunun ilhamın hüccet teşkil etmeyeceği yönünde görüş bildirdiğini, sûfîlerin çoğunluğunun da bu fikirde olduğunu, çünkü ilhâma tabi olan kişinin ismet sıfatına sahip olmadığını söyler.[31] Ancak bu tespitin aksine sûfîlerin genel kabulünün ilhâmın bilgi kaynağı teşkil ettiği yönünde olduğu malumdur. Onlar (bir fantezi kabilinden) ilha-

29 Bkz. Mustafa Akman, "İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle İlahiyat Dergisi* (2022), 345-356.

30 İbnü's-Sıddîk, *el-İ'lâm bi-enne't-tasavvufe min şerîati'l-İslâm*, 3. Bsk., (Mısır: Mektebetu'l-Kahire, 1427/2006), 28.

31 İbnü's-Sıddîk, *el-İ'lâm bi-enne't-tasavvufe min şerîati'l-İslâm*, 24.

mın Kitap ve Sünnet'e uygunluk arz etmesi gerektiğini ve ilhama tabi olanın da müttaki bir zat olması icap ettiğini vurgulamışlardır ki bazı kelamcıların da sûfîlerin bu görüşüne iştirak ettiği bilinmektedir.[32]

Fıkıh usûlünde sınırlı yenilenme eğilimi, fıkıh usûlüne klasik kitaplarda yer almayan yeni bazı konuların dâhil edilmesi esasına dayanmaktadır. Söz gelimi kimi konularda gayri Müslimlerin görüşlerinin de icmada dikkate alınması ve icma çeşitlerinin on beşe kadar çıkarılması örnek olarak verilebilir. Bu eğilimi savunan İbnü's-Sıddîk'a göre, yenilemenin bu türü, usûlün tüm konu ve meselelerinde söz konusu olmaz. Çünkü usûlün pek çok meselesi yeni hususların eklenmesine veya çıkarılmasına elverişli değildir. Bu ancak sınırlı meselelerde, farklı yerlerde ve dağılmış noktalarda olabilir. *Sebilu't-Tevfik fi Tercemeti Abdullah bin* Sıddık adlı eseri bu eğilimin örneklerini teşkil etmektedir.[33]

İbnü's-Sıddîk'a göre ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmek ve organ nakli haramdır.[34] Bilmemenin mazeret sayılmayacağı hususlarda kapsamlı bir açıklama yapan İbnü's-Sıddîk'a göre bid'atçının, reyiyle Kur'an'ı yorumlayan veya fetva verenin, sünneti inkâr eden yahut kavli - fiili sünnet ayırımı yapanın, aklına uymayan hadisleri inkâr edenin, içkinin (hamr) Kur'an'da yasaklanmadığını söyleyenin cehaleti mazeret değil aksine bazısı küfürdür. Bid'at tefsirler dediği bazı klasik ve çağdaş yazarları eleştiren[35] İbnü's-Sıddîk, Mevliddeki hurafelere itirazını ve Peygamber'in (s) beşeriyetini vurguladıktan sonra bazı meşhur uydurma hadisleri şöyle sıralamaktadır:

Ey Cabir, Allah'ın yarattığı ilk şey, senin Peygamberinin nurudur (أول ما خلق اللّه نور نبيك من نوره يا جابر). Ben, Âdem'i yaratmadan on dört bin yıl önce Rabbimin elinde bir nurdum (كنت نوراً بين يدي ربي قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام). Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım (لولاك ما خلقت الأفلاك). Peygamber (s) doğduğunda melekler onu alıp doğuyu ve batıyı gezdirdiler, sonra geri getirdiler (أن النبي (ص) حين ولد أخذته الملائكة ، وطافت به المشرق والمغرب ثم ردته). O, sünnetli doğdu (أنه ولد مختونا). Ben peygamberdim, Âdem ise daha su ile çamur arasındaydı (كنت نبياً وآدم بين الماء والطين). Annesinin doğum sancıları tuttuğu sırada yanında Firavun'un karısı Asiye, Hz. Musa ile Hz. İsa'nın annesinin de bulunduğunu ifade etmişlerdir (ما ذكروا أن أمه حين جاءها الطلق ، حضرت آسية إمرأة فرعون ، وأم موسى وأم عيسى). Mümini küfre götüren çirkin yalanlardan biri de bazı cahil mutasav-

32 Yiğit, "Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve "el-İ'lâm" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi", 214.

33 Duman, Soner- Jabari, Shaker, "Çağdaş Dönemde Usûl-i Fıkhın Yenilenmesi Tartışmaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 208.

34 Hemâde, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkıd*, 55, 58.

35 Hemâde, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkıd*, 73.

vıfların şu sözüdür: Cebrail (a) perde arkasından vahiy alırdı. Bir ara perde açıldı ve kendisine vahiy verenin Hz. Peygamber (s) olduğunu görünce: Senden sana, demek ki (ومن أكاذيب القبيحة التي تؤدي إلى كفر معتقدها ، قول بعض جهلة المتصوفة: كان جبريل يتلقى الوحي من وراء حجاب ، وكشف له الحجاب مرة ، فوجد النبي (ص) يلقي إليه الوحي ، فقال: منك وإليك). Din, ahlâk demektir (الدين المعاملة). Benim makamımla tevessülde bulunun, çünkü makamım Allah katında pek büyüktür (توسلوا بجاهي، فإن جاهي عند الله عظيم). Vatan sevgisi imandandır (حب الوطن من الإيمان). Hakkı söylemekten sakınan dilsiz şeytandır (الساكتُ عن الحق شيطان أخرس).[36]

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Yasin Ğanım Casim, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae* adlı eserine[37] ağabeyi Ebû'l-Feyz İbnü's-Sıddîk'i (1902-1960) almış, Ebû'l-Fazl İbnü's-Sıddîk'i ise almamış olsa da Wikipedia'da "Eş'arilerin listesi"[38] olarak verilen ve kendi adına (Abdullah al-Ghumari)[39] açılan sayfalarda Eş'arî olduğu kaydedilmiş olmasının yanı sıra Ali Hasan Ali Abdülhamîd el-Halebî el-Eserî'nin Elbânî'yi savunmak adına yazdığı *Keşfu'l-mütevârî min telbîsâti'l-Ġumârî ve reddu ʿudvânihî ʿalâ Ehli's-sünne*'de onun (sûfîlik, Şiîlik ve kabirperestliğinin yanı sıra) Eş'arîliğini de bir aşağılama konusu yaptığını[40] gördüğümüzden İbnü's-Sıddîk'ın Eş'arî olduğu kanaatine vardık ve Eş'arî ulema arasında kendisine yer açmanın isabetli olacağını düşündük. Şu da var ki o, kendisini "ben akide ve nispet olarak bir sûfî, yöntem (veya fırka) olarak da Şazelî'yim (أنا صوفي عقيدة ونسباً، شاذلي طريقة ومشرباً); inancım, fırka-i naciye mezhebinin inancıdır (عقيدتي التي هي عقيدة الفرقة الناجية)[41] şeklinde tanımlamıştır. Mamafih onun kendisini tasavvuf/sûfî mezhebine nispet etmiş olması şu açıdan kayda değerdir. Bizce tasavvuf/sûfîlik de itikadî ve siyasi mezhepler âleminde onlardan biri olarak müstakil bir mezheptir.[42] Dolayısıyla İbnü's-Sıddîk'i, abisi ile aynı aile kültürüne ve düşünce kodlarına mensup olması hasebiyle hem Eş'arî hem de tasavvuf mezhebine mensup ve bu nedenle *telfik* yapmış bir âlim olarak değerlendirebiliriz.

36 Hemâde, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkıd*, 106-107.

37 Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 646-647.

38 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Ash%27aris (erişim: 30.05.2025).

39 https://en.wikipedia.org/wiki/Abdullah_al-Ghumari (erişim: 30.05.2025).

40 el-Halebî el-Eserî, Keşfu'l-mütevârî, 29.

41 Hemâde, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkıd*, 104, 154.

42 Akman, "İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", 345; Mustafa Akman, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 190-191; Mustafa Akman, "Bekir Topaloğlu'nun Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri", *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1/8, (2025), 42-43.

Kaynakça

Akman, Mustafa, "Bekir Topaloğlu'nun Tasavvuf Hakkındaki Görüşleri", *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1/8, (2025), 36-49.

Akman, Mustafa, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 169-204.

Akman, Mustafa, "İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, (2022), 334-373.

Akman, Mustafa, *Hilmi Işık ve Işıkçılık -Mezhepler Tarihi Açısından Bir Zihniyet Analizi-*, Ankara Okulu Yayınları, 2025.

Akman, Mustafa. "Kelâm Perspektifinden Kıyâmet Alâmetlerinin Mahiyeti". *İslâmi Araştırmalar*, 32/1, (2021), 190-214.

Akman, Mustafa. "Mehdî İnancı Özelinde İlmî Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları ve Çözüm Önerileri". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10/51, (2017), 1209-1233.

Aydın, Süleyman, "Kur'ân Lügatı İlmi Açısından Hz. İsâ'nın (a.s.) Ref'i ve Nüzûlü", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/9 (2015), 53-112.

Bayram, İbrahim, "Mustafa Sabri Efendi'nin Mahmûd Şeltût'un Hz. İsâ'nın Ref' ve Nüzûlü Hakkındaki Fetvasına Eleştirileri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (İMAD), I/1, (2014), 110-135.

Duman, Soner- Jabari, Shaker, "Çağdaş Dönemde Usûl-i Fıkhın Yenilenmesi Tartışmaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 199-233.

Gelgec, Sevim, "İbn Teymiyye Ekseninde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri Meselesine Dair Bazı Mülahazalar." *darulfunun ilahiyat* 32/2 (2021), 1-32.

Güler, Zekeriya, "Selefî Hareketin Tarihî Kökenleri ve Yöntem Problemi", *Marife*, 9/3, (2009), 47-74.

Ğumârî, Abdullah b. es-Sıddîk, "Muhaddislere Göre Hadis Ezberleyenlerin Unvanları", çev. Hüseyin Akyüz, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 9 (2018), 134-157.

Halebî el-Eserî, Ali Hasan Ali Abdülhamîd, *Keşfu'l-mütevârî min telbîsâti'l-Ġumârî ve reddu ʿudvânihî ʿalâ Ehli's-sünne*, 1. Bsk., Demmâm: Daru İbnu'l-Cevzî, 1410/1990.

Hemâde, Faruk, *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî el-hafizu'n-nâkıd*, 1. Bsk., Dımaşk: Daru'l-kalem, 1427/2006.

İbnü's-Sıddîk (Gumârî), Abdullah es-Sıddîk, *İtkanu's-sun'ati fi tahkiki mana el-bid'atı ve yelihi risaletu tavdihi'l-beyan li-vusuli sevabi'l-Kur'an'ı li'l-mevta*, Kahre: Mektebetu'l-Kahire, 1426/2005.

İbnü's-Sıddîk (Gumârî), Ebu'l-Fadl Abdullah es-Sddîk, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, haz. İbrahim Ahmed Şıhate, Kahire: el-Mektebetu'l-ezherye (el-Ceziyre), 2007.

İbnü's-Sıddîk (Gumârî), Ebu'l-Fazl Abdullāh es-Sıddîk, *Bide'u't-tefâsîr* ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru'r-Reşâdi'l-Hadîse, 1406/1986.

İbnü's-Sıddîk, Ebû'l-Fazl Abdullah el-Gumârî, *Delâletu'l-Ḳurʾâni'l-mübîn ʿalâ enne'n-nebiyye efḍalu'l-ʿâlemîn*, haz. Ahmed b. Mansur, Filistin: el-merkezu'l-vatanî, 1437/2016.

İbnü's-Sıddîk, *el-İ'lâm bi-enne't-tasavvufe min şerîati'l-İslâm*, 3. Bsk., Mısır: Mektebetu'l-Kahire, 1427/2006.

Kandemir, M. Yaşar, "İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Fazl", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2000), 21/206-207.

Kaya, Murat, "Âyetlerin Yorumunu Güncelleştirirken Düşülen Hatalar ve Bunun Arkaplanındaki Sebepler", *İslam ve Yorum II, Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, 1. Bsk., (İnönü Üniversitesi Yayınları, 2018), 339-369.

Memdûh, Mahmûd Saîd b. Mumammed (hazırlayan), *Mevsûatu'l-allâmeti'l-muhaddisi'l-mütefennin seyyidi'ş-şerif Abdillâh b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârîyyi'l-Hasenî*, Kahire: Dâru's-Selâm li't-Tabâeti ve'n-neşri ve't-tevzi' ve't-terceme, 1438/2016.

Özafşar, Mehmet Emin, "Günümüz Zâhirî-Selefî Çevrelerin Hadis Algısı ve Literalizm Sorunu", *Zâhirî ve Selefî Din Yorumu*, (İstanbul: Kuramer, 2019), 217-266.

Ramazan Yûsuf, Muhammed Hayr, *Tetimmetu'l-Aʿlâm li'z-Ziriklî* (Vefeyat 1976-1995/1396-1415) ve yeliyhi el-Müstedrek el-evvel ve's-sanî, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1418/1998.

Safvet Cevdet Ahmed, "Hz. Peygamber'in (S.A.S.) Terk Ettiği Meselelerin Örnekleri ve Bunların Açıklanması", çev. Hasan Özer, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 12, (2008), 221-238.

Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae (Eş'arî Tabakatı: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in İleri Gelenleri/طبقات الأشاعرة أعيان أهل السنة والجماعة), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024.

Yiğit, Mesut, "Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve "el-İ'lâm" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/17, (2022), 193-222.